

MITROVITS MIKLÓS

A lengyel kollektivizálási kísérlet sikertelensége: okok és következmények¹

A lengyel mezőgazdaság struktúráját és tulajdonviszonyait alapvetően meghatározták az 1945 utáni új határok, amelyek közé Lengyelországot „áthelyezték”, a milliós nagyságrendű ki- és betelepítések, valamint a háború utáni földosztás. Lengyelország a második világháború és a Szovjetunió nyugati terjeszkedésének következtében keleten 179 649 km² területet veszített, míg nyugaton „kárpótlásként” 103 788 km² területet kapott. Összességében kb. 20%-kal lett kisebb, és mintegy 200 kilométerrel került nyugatabbra az ország a háború előtti állapothoz képest. Északon és nyugaton az ún. „Visszaszerzett Területekről” (*Ziemie Odzyskane*) a németeket kitelepítették, helyükre a nyugatukrán és a nyugatbelorusz területekről, valamint a Szovjetunió területéről érkeztek lengyelek. Elmondható, hogy 1945 után Lengyelország középső részén kívül szinte sehol nem éltek többségben olyan lakosok, akik bár nem költöztek el, az országhatárok változása miatt, állampolgárságuk megváltozott.² Az ún. Visszaszerzett Területeken a földek mindössze 20%-a maradt tősgyökeres gazdák kezén. Az 1950-ben kialakított új közigazgatás szerinti 17 vajdaságból öt (Koszalini, Opolei, Szczecini, Wrocław, Zielenogórai) és öt vajdasági jogú városból egy (Wrocław) teljes mértékben új terület volt, két vajdaság (a Gdański és Olsztyni) pedig vegyes, azaz régi és új területekből jött létre. E területek az új Lengyelország 32,9%-át tették ki.³

A nyugatnémet revizionista szlogenek, illetve amiatt, hogy a Német Szövetségi Köztársaság egészen 1970-ig nem ismerte el Lengyelország új nyugati határait (az Odera–Neisse folyók vonalán), a betelepített lakosság sokáig nem érezte magáénak sem a földjét, sem a házát, amit kapott. Mindezt nem lehetett

1 A tanulmány elkészítéséért köszönettel tartozom Dariusz Jarosznak, a Lengyel Tudományos Akadémia Történeti Intézete tudományos főmunkatársának, aki hasznos információkkal látott el a témával kapcsolatban. A lengyel kollektivizálásról az egyik legalaposabb munka: *Dariusz Jarosz: Polityka władz komunistycznych w latach 1948–1956 a chłopci*. [A kommunista hatalom politikája 1948–1956 között és a parasztok.] Warszawa, 1998.

2 *Witold Sienkiewicz: Polska od roku 1944*. Najnowsza historia. Polityka–Społeczeństwo–Gospodarka. [Lengyelország 1944-től. Legújabb kori történelem. Politika–Társadalom–Gazdaság.] Warszawa, 2012. 8–17.

3 *Dariusz Jarosz: The Collectivization of Agriculture in Poland: Causes and Defeat*. In: *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe. Comparison and Entanglements*. Ed. by Constantin Iordachi–Arnd Bauerkämper. Bp.–New York, 2014. 114–115.

figyelmen kívül hagyni a földosztással kapcsolatban sem: az újonnan (vissza-) szerzett területeken az 1944. szeptember 6-án elfogadott dekrétum szerint minden 100 hektár feletti birtokot, míg a régi lengyel területeken már az 50 hektár feletti birtokokat is felosztották. E gyakorlat következtében Lengyelországban – Csehszlovákiához hasonlóan – csak minden ötödik kisparaszti család kapott további földet (átlagosan 1,9 ha-t), ugyanakkor a föld nélküli családok viszonylag jelentős (átlagosan 6,9 ha) terület birtokosaivá váltak. 1949-ben minden harmadik lengyel birtok a földreform eredményeként jött létre. Az új hatalom célja egyértelmű volt: a földjuttatással hozzá akarta kötni az embereket új lakóhelyükhöz, és biztosítani akarta megélhetésüket. Föld pedig volt bőven, hiszen a kitelepített németektől és a kollaboránsoknak minősített személyektől kárpótlás nélkül azonnal elkobozták a háború előtti birtokaikat. Természetesen nem minden területet osztottak fel, e földekből hozták létre a későbbi állami gazdaságokat is.

Kollektivizálás lengyel módra

A kollektivizálás gondolata Lengyelországban a Kominform megalakulása, a Jugoszláviával való szakítás után erősödött fel. 1948 júliusában és szeptemberében a Lengyel Munkáspárt (a pártegyesítésre csak 1948 decemberében kerül sor) Központi Bizottsága meghozta a szövetkezetesítés végrehajtását előíró határozatokat, és a „kulákok” elleni harc is megkezdődött. 1949 elejére kialakították a szövetkezetek három (I–III.) típusát, majd a parasztság ellenállását felmérve, 1950 decemberében egy negyedik típust is létrehoztak (I/b).

I. típus: *Földműves Társulás (Zrzeszenie Uprawy Ziemi)*. Ebben a típusban minden közösen megművelt föld és minden eszköz a tagok saját tulajdonában maradt. A közös művelés alá vont területeken a tagoknak joguk volt kijelölni a saját tulajdonuk határait. A földeket egész évben a „tagok közös erejével” művelték. A társulás minden tagjának kötelezően annyi munkaegységet kellett a családjával ledolgoznia, amennyit a közösbe adott föld megkövetelt. A tagok saját állataikat és eszközeiket használták, amelyek szintén a tulajdonukban maradtak, és használatukért díjazásban részesültek. A társulás szerződést köthetett a szövetkezeti és állami gépállomásokkal is. A termés elosztása a következő elven alapult: minden tag a közösbe adott föld nagyságától függően kapott a közös termésemből. A betakarítást egyénileg is elvégezheték. A társulásnak minden 18 év feletti, földbirtokkal rendelkező személy tagja lehetett, kivéve a „kuláknak” minősítetteket. (Egy 1949-es párthatározat szerint „kuláknak” minősíthető az a személy, aki 15 hektárnál nagyobb földterületet birtokol.)⁴ A társulást a törvény a tagok által befizetett összegekből kü-

4 O problemach wsi w PRL z Tomaszem Berezą, Leszkiem Próchniakim, Ryszardem Śmietanką-Kruszelnickim rozmawia Barbara Polak. [A falu problémáiról a népi Lengyelor-

lőnböző alapok létrehozására kötelezte, amelyekből például társadalmi beruházásokra – például népi házakra, fürdőkre, kórházakra, vagy talajjavításra, villamosításra, utak építésére – költöttek.

I/b (IV.) típus: *Szövetkezeti Földműves Társulás (Rolnicze Zrzeszenie Spółdzielcze)*. Ezt a típust azért hozták létre, mert a gazdák túlságosan is az I. típust részesítették előnyben, amely pedig a legkevésbé hasonlított a szocialista szövetkezetre. A tagok földjeiket a II. típusúhoz hasonlóan művelés céljával beadták a közösbe, de mindenki megőrizte és az utódaira is örökíthette tulajdonjogát. E típusban nem kellett évi minimum 100 napot ledolgozni, ahogy a II. és III. típusban, a munka mértékét évente határozták meg egy közös gyűlésen. A tagokat nem kötelezték az állatállományuk, mezőgazdasági eszközeik és gazdasági épületeik közösbe adására, arra azonban igen, hogy „kölcsonadják” állatállományukat a szövetkezetnek, ami valójában részleges tulajdonelvételel jelentett. A jövedelem felosztása a „munka mennyiségétől és minőségétől” függött, vagyis a „kölcsonadott” állatállománytól és eszközöktől is. A közös jövedelem többi részének felosztása a következőképpen történt: 10–15% beruházásokra, maximum 50% kulturális-oktatási és társadalmi (öregék, árvák) szükségletekre. A tagokat ebben a szövetkezettípusban is kötelezték különböző alapok létrehozására.

II. típus: *Mezőgazdasági Termelőszövetkezet (Rolnicza Spółdzielnia Wytwórcza)*. Itt is minden közösbe beadott föld és eszköz a tag magántulajdonában maradt, és tovább örökíthette utódaira. Minden tag számára kötelezővé tették évente legalább 100 nap ledolgozását, engedélyezték a 14–18 év közötti gyerekek munkavégzését is. A jövedelemfelosztás alapja a végzett munka mennyisége és minősége, valamint a beadott föld és eszközök nagysága volt. A közös jövedelem maximum 20%-át fordították beruházásokra, társadalmi, egészségügyi-kulturális szükségletekre, 20–25%-át osztották szét a tagok között a beadott föld nagysága, 10–15%-át a beadott eszközállomány, 60–70%-át pedig a munka mennyisége szerint.

III. típus: *Mezőgazdasági Szövetkezeti Csoport (Rolniczy Zespół Spółdzielczy)*. A lengyel termelőszövetkezetek „legfejlettebb” formája leginkább abban különbözött a többitől, hogy itt a jövedelemelosztás arányosan történt. A szövetkezet összes jövedelméből maximum 15%-ot fordítottak a tagoktól átvett állomány törlesztésére, 10–15%-ot a beruházásokra, legfeljebb 5%-ot az egészségügyi-kulturális szükségletekre, valamint az öregék és árvák támogatására. A jövedelem maradék, maximum 70%-át pedig napi elszámolásban a munka mennyisége szerint osztották szét a tagok között. Ugyanakkor e típusban is minden közösbe adott eszköz és állat magántulajdonban maradt, vagyis a

szágban beszélget Tomasz Bereza, Leszek Próchniak, Ryszard Śmietanka-Kruszelnicki és Barbara Polak. *Biuletyn IPN* 12. (2002) 1. sz. 14–15.

magántulajdont nem számolták fel, de oly mértékben korlátozták, hogy annak szinte semmilyen hatása nem volt az egykori gazda jövedelmére.

E szövetkezetek soha nem voltak túlságosan nagyok. A témával foglalkozó történész, Dariusz Jarosz becslései szerint átlagosan 1950-ben 37, 1956-ban már csak 20 család alkotott egy-egy szövetkezeti gazdaságot (területük 180 és 220 hektár között mozgott). Számokkal kifejezve: 1950-ben 2199, 1951-ben 3056, 1952-ben 4890, 1953-ban 8060, 1954-ben 9178, 1955-ben 9790 szövetkezet létezett. A gazdák körében leginkább az I. típus vált „népszerűvé”, bár a hatalom adminisztratív nyomással azt szerette volna elérni, hogy a „legfejlettebb”, III. típusú szövetkezetbe lépjenek be a legtöbben. Ennek eredményeképpen 1956. október 31-én a szövetkezeti gazdák (216 000 család) 55,8%-a a III., 15%-a a II., 24,7%-a az I/b és 4,5%-a az I. típusúhoz tartozott. Összességében azonban mindez csupán a lengyel gazdaságok 6%-át és a földek 11%-át érintette. Vagyis a lengyel parasztság túlnyomó többsége még az ötvenes években sem csatlakozott a szövetkezetek egyetlen típusához sem.

Arányában az ún. Visszaszerzett Területeken több szövetkezet alakult, mint a „régienyeli területeken”, de ennek jelentőségét sem gazdaságilag, sem ideológiailag nem érdemes túlbecsülni, okai a már említett bizonytalanságban rejlenek. Végül hangsúlyozni kell, hogy egyik szövetkezetben sem váltott meg a szövetkezeti tulajdon, a gazdák mindvégig tulajdonosai maradtak földjeiknek, állatállományuknak, gépeiknek és eszközeiknek.

A kollektivizálás folyamatát Lengyelországban is komoly represszió kísérte. A párt országos kollektivizálási versenyt indított, s bár a hivatalos dokumentumokban, beszédekben mindig hangsúlyozták, hogy a kollektivizálás önkéntességen alapul, egyidejűleg kíméletlen harcot indítottak az „osztályellenességgel” szemben. 1948 és 1953 között a helyi apparátusok többnyire végre is hajtották a központi utasításokat, később azonban – a desztalinizációval párhuzamosan – egyre kevésbé voltak aktívak. Az adminisztratív nyomáshoz a beszolgáltatási kötelezettségek növelése és a beszolgáltatás elmulasztása esetére kirótt egyre nagyobb büntetések is hozzátartoztak. 1952–1955 között közel 600 ezer gazda kapott büntetést a húsbeszolgáltatás elmaradásáért, és 1953–1955 között több mint 100 ezer főt állítottak bíróság elé. A represszió 1953-ban érte el a csúcspontját: 254 ezer gazdát ítélték börtön- vagy pénzbüntetésre. Mivel a büntetések e formái nem érték el a kívánt eredményt, a pártvezetés újabb eszközöket vetett be. A rendőrséget és a hadsereget is felhasználták a parasztság „meggyőzésére”, de nem riadtak vissza egy-egy ellenálló családfő letartóztatásától és megkínzásától sem.

A lengyel paraszti társadalom azonban ellenállt. Egyre gyakoribbá váltak a tömegdemonstrációk: 1949-ben csak három, 1950-ben 14, 1951-ben már 76 tüntetést jegyeztek fel. Megnövekedett a migráció is: 1951 és 1955 között több mint 1,8 millió fő vándorolt faluról városba, a vidéki lakosság aránya így 63,8%-ról 55,1%-ra csökkent. Óriási jelentősége volt a lengyel katolikus egyháznak is, amely 1950-ig nyíltan ellenállt a kollektivizálásnak, majd a hata-

lommal megkötött kényszerű megállapodás után a vezetés nem, de vidéken számos pap továbbra is az ellenállást erősítette. Végül, de nem utolsósorban meg kell említeni a nők szerepét. Az állambiztonsági iratok szerint tömeges volt a nők ellenállása, akik néha a testükkel akadályozták meg a földek beosztását, s nemegyszer az agitációs gyűléseket is félbeszakították.⁵

Sztálin halálától Gomulka hatalomra jutásáig

Sztálin halála után az új szovjet vezetőség továbbra is jelentősen beleavatkozott több ország belpolitikájába: erőteljesen kritizálta a túlzott iparosítást és a mezőgazdaság elhanyagolását. Lengyelországban Bolesław Bierutot azonban Hruscsov, eltérően a többi szocialista országtól, azért bírálta meg, mert a kollektivizálás és ennek következtében a termelés is elmaradt a várakozásoktól. 1953. október 29–30-án került sor a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) KB IX. plénumára, amely a lengyelországi „új szakasz” kezdetét jelentette. A plénum a „dolgozó nép életszínvonal-emelésének meggyorsítását” tűzte ki célul, de a szövetkezetesítés hatékonyabbá tételével. Hangsúlyozta, hogy a mezőgazdaságban kevés eredmény született, bár a falvak felében nem volt helyi pártszervezet, valamint a mély vallásosság és a papok jelentős része is akadályozta a szervezőmunkát. Elítélték a „gomulkizmust”, amely a szövetkezeteket meg akarja fosztani „osztályjellegüktől”, „osztályokon felüli szövetkezetekké” akarja alakítani őket. Elhatározták, hogy a lakosság növekvő szükségleteit figyelembe véve a fogyasztás-cikk-ipar fejlesztését meg kell gyorsítani. E politikai irányvonalon 1954 márciusában kissé változtatott a LEMP II. kongresszusa, amelyen a mezőgazdasággal kapcsolatban arról döntöttek, hogy *elő kell segíteni az egyéni gazdaságok jövedelmezőségét*. Ennek következtében fokozatosan növekedett a mezőgazdaság részesedése a beruházásokban, beleértve az egyéni gazdaságokat is. A vita azonban nem zárult le: a kollektivizálás támogatói még többségben voltak a vezetőségben.

Az 1955. decemberi KB-plénum egy féléves vitát zárt le, amelynek az volt a célja, hogy előmozdítsa a mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolatos kérdések jobb megértését, feltárja a még kiaknázatlan tartalékokat, növelje a pártszervezetek tekintélyét a dolgozó parasztság körében. Magyarán: azért, hogy jobban elfogadtassák az erőszakos kollektivizálást, megpróbálták társadalmi vitát kezdeményezni róla, amelynek a kimenetele borítékolható volt. A vita során többen azzal érveltek, hogy véget kell vetni a parancsolgatásnak, a meggyőző-nevelő pártmunkát nem szabad adminisztratív intézkedésekkel helyettesíteni, harcolni kell a népi önkormányzat megsértői ellen, és a legmesszebben figyelembe kell venni a tömegek véleményét. Viszonylag kevés szó esett a ter-

5 A sztálinizmus lengyel gyakorlatáról és a társadalmi ellenállásról lásd *Dariusz Jarosz*: *Polacy a stalinizmus 1948–1956*. [Lengyelek és a sztálinizmus 1948–1956.] Warszawa, 2000.; illetve *Andrzej Werblan*: *Stalinizm w Polsce*. [Sztálinizmus Lengyelországban.] Warszawa, 2009.

melőszövetkezetek ügyéről, ellenben sok vita folyt az állami gépállomások szerepéről, a traktorok és mezőgazdasági gépek minőségéről, illetve az alkatrészek hiányáról. Végül a plénum határozatot hozott az új ötéves mezőgazdasági programról. Eszerint a következő öt évben a fő cél, hogy összehangolják a falu szocialista átépítésének következetes végrehajtását az egyéni gazdaságokban fellelhető összes termelési tartalékok egyidejű kihasználásával. A mezőgazdaság szocializálásáért folyó munka az elkövetkezendő években elsősorban a meglévő szövetkezetek politikai, szervezeti és gazdasági megerősítésére, új tagok megnyerésére, valamint új, élet- és fejlődőképes téészek létrehozására irányult. Tehát a kialakult helyzet hatékonyabbá tételével, nem pedig a téészek számának további növelésével akartak jobb eredményeket elérni. A terv a mezőgazdasági termelés 25%-os növelését, az állattenyésztésben pedig a 100 hektárra eső szarvasmarhalétszám 39-ről 50-re növelését tűzte ki célul. A határozat szerint a célok elérhetők, ha a kihasználatlan ugarterületeket szántóföldi művelés alá vonják, valamint ha a hektáronkénti terméshozamot szisztematikusan emelik. A KB-plénum ennek érdekében az állami gazdaságokat illetően új tervezési rendszert fogadott el, amely a termelésben jobban érdekeltté tette a dolgozókat. A szavakat tettek is követték: a mezőgazdaságra előirányzott 28 milliárdos beruházásokból 7 milliárd az állami gazdaságokra jutott.

A mezőgazdasággal foglalkozott a párt következő, 1956. februári plénuma is, de a decemberivel ellentétben most a termelőszövetkezetek fejlesztése szerepelt első helyen.⁶ A plénum előtt országos méretű vita zajlott, amely során az összes vajdaságban és járásban a pártszervezetek és a mezőgazdasági szervek dolgozói, de még a falvakban, a gépállomásokon, állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben is megbeszélték a decemberi tanácskozáson elfogadott fejlesztési irányelveket.

A februári KB-plénum azonban megállapította, hogy a fentiek ellenére csökken a téeszmozgalom fejlődésének üteme, és észrevehető, hogy az egyéni gazdáknak tett kedvező intézkedések nyomán „felélénkültek a kapitalista tendenciák”. Az egyéni gazdák terheit mégsem növelték meg: előírták, hogy az 1956–1958-as években a kötelező beszolgáltatások mértéke globálisan az 1954. évi szintjén marad. A határozat értelmében 1960-ra a téészek részesedése a paraszti földterület 25–30%-át – az állami gazdaságokkal együtt összesen 40–45%-át – teszi majd ki. Zenon Nowak előadásában hangsúlyozta, hogy a téészek számára kiváltságos helyzetet kell biztosítani.⁷

6 Trybuna Ludu 1956. febr. 11.

7 A KB-plénumokról lásd A lengyel mezőgazdaság ötéves terve. In: A mezőgazdaság időszerű kérdései Lengyelországban. Bp., 1956. 5–42.

A dekollektivizálás időszaka

Az elhúzódó és eredménytelennek tűnő téészesítés folyamatát az 1956. júniusi poznańi felkelés akasztotta meg végleg. A július végén ülésező KB-plénumon rehabilitálták Władysław Gomułkát, Marian Spychalskit és Zenon Klisz-kót. Éles vita kezdődött a poznańi eseményekről és a hatéves tervről. A mezőgazdasággal kapcsolatban a KB határozatot hozott arról, hogy a termelőszövetkezetek, illetve azok a „kulákok”, akikről egyéni elbírálás után a falu úgy dönt, vásárolhatnak traktort az állami gépállomásoktól. Majd az 1956. októberi vezetői tanácskozáson Gomułkát a LEMP első titkárává választották, és engedélyezték azon termelőszövetkezetek feloszlátását, amelyek nem rendelkeztek elég kapacitással a fejlődéshez. A döntés nyomán a téeszeket tömegesen oszlatták fel: a több mint 7000 feloszlott szövetkezetből csak 260 alakult újjá, és mindössze 66 új téesz szerveződött.⁸

Ezt a negatív folyamatot volt hivatott megállítani az 1958. októberi XII. KB-plénium, amely jóváhagyta az 1959–1965. évre szóló gazdaságpolitikai irányelveket, illetve a párt falusi politikájának irányelveit.⁹ Erre azért volt szükség, mert a LEMP és az Egyesült Néppárt (parasztpárt) által közösen 1957 januárjában elfogadott elvek inkább a szövetkezetek felbomlásához járultak hozzá, semmint erősítették őket. Nem tartalmazták a kollektivizálás szükséges feltételeit, sem a tennivalókat. A XII. plénumon elfogadott új tézisek – bár lényegében nem térnek el az 1957. januári program alapelveitől – módosítottak az egyes tételeken, illetve néhányat továbbfejlesztettek. A legfontosabb változás, hogy az új tézisekben a LEMP világosan állást foglalt, és erőteljesebben hangsúlyozta a mezőgazdaság kollektivizálásának szükségességét. Az új agrártézisek bevezetőjében alapvetően helyesnek ítélték meg az 1957 utáni agrárpolitikát, és rámutattak: a mezőgazdasági termelés számottevő növekedéséhez hozzájárult, hogy megszűntek a gazdálkodást fékező tényezők. Ugyanakkor azt a következtetést vonták le, hogy a termelés azért is növekedett, mert feloszlottak a téeszek. Az 1958. októberi határozat szerint a fő feladat, hogy a még nagy többségben lévő egyéni parasztgazdaságok termelésének növekedését összhangba hozzák a mezőgazdaság szocializálásának ügyével. Egyidejűleg szorgalmazzák az ún. mezőgazdasági körök tevékenységének kibontakozását. Ezt az önkormányzatot mint a szegény- és kisparaszti érdekvédelem eszköztét érvényesítik a gazdag és spekuláns elemek kizsákmányolása ellen. Ezek az elvek lényegében egészen a rendszerváltozásig érvényben maradtak, de a kollektivizálás ügyét a gyakorlatban nem tudták előbbre vinni.

⁸ *Dariusz Jarosz–Grzegorz Miernik*: A lengyel mezőgazdaság dekollektivizálása. *Múltunk* 58. (2013) 3. sz. 60–76.

⁹ A dokumentumot lásd A Lengyel Népköztársaságnak az 1959–1965. évre szóló és a LEMP KB XII. plénumán jóváhagyott gazdaságfejlesztési irányelvei. PTI Könyvtár, NM/PL/424. A KB jegyzőkönyvét lásd Archiwum Akt Nowych (= AAN), KC PZPR 1354, Sygn.: 237/II/22.

Az új tervek szerint 1965-ben a mezőgazdasági termelés színvonalának 34%-kal kell magasabbnak lennie az 1957. évinél. A terméseredmények fokozását elsősorban a belterjesebb gazdálkodással szándékoznak elérni (beruházások növelése, talajjavítás). A beszolgáltatási rendszer továbbra is fennmarad, de fokozatosan csökkentik. Növelik viszont a szerződéses termelést és felvásárlást. Az irányelvekben azt is leszögezik: „a LEMP-nek nem célja falun, hogy szítsa az osztályharc tüzét.” Lehetővé teszik, hogy a gazdagparaszt (kulák) is tagja legyen a mezőgazdasági köröknek, társulásoknak, és a téeszekbe is belépjen.

A mezőgazdasági körök

Az első mezőgazdasági körök még a 19. században jöttek létre, majd a két háború között fejlődtek tovább. 1944-ben a Paraszti Önségély Szervezete alá kerültek, majd 1956 után újjászülettek. 1959-ben a Mezőgazdasági Körök Központi Szervezetébe tömörítették őket. A mezőgazdasági körök nem szocialista gazdasági egységek, bizonyos értelemben hasonlítottak a háború előtti magyar gazdakörökre, azzal a különbséggel, hogy volt szocialista tartalmuk. A párt szándékai szerint a mezőgazdaság szocialista átszervezésének előiskolái. Jellemző feladataik:

1. a falu kulturális színvonalának, a parasztság öntudatának növelése;
2. a paraszti önkormányzat gondolatának képviselője a parasztság sorai-
ban;
3. a fejlett agrotechnika megismerése és elsajátítása;
4. a mezőgazdasági gépek használata, kezelésük elsajátítása;
5. az állam segíti a körök építkezéseit, de az épületek és a géppark osztatlan alapot alkotnak;
6. az állam tartalékföldet bocsát a körök rendelkezésére; ami ugyancsak osztatlan alapot alkot;
7. a körök a tagság által választott vezetőség irányításával dolgoznak.

A mezőgazdasági körök sok helyütt kereskedelmi tevékenységgel is foglalkoztak, és egyre népszerűbbek lettek, bár messze nem sikerült a parasztság többségét bevonni: Lengyelország minden második falvában működtek, a parasztgazdaságok 16%-ára terjedtek ki, és nagyjából 600 ezer tagot tömörítettek.¹⁰

1959 júniusában a LEMP KB II. plénumán határoztak a Mezőgazdasági Fejlesztési Alap létrehozásáról, amely augusztus 1-jén létre is jött.¹¹ Az alap feladata a mezőgazdasági körök (vagyis az egyéni parasztgazdaságokat ösz-

10 Lásd *August Marczakiewicz–Zygmunt Markowicz–Jan Stępiński: 130-lecie Kółek Rolniczych. Krótki zarys historii Kółek Rolniczych (1862–1992).* [A mezőgazdasági körök 130 éve. A mezőgazdasági körök történetének rövid vázlat, 1862–1992.] Warszawa, 1992.

11 AAN, KC PZPR 1354, Sygn.: 237/II/23.

szefogó szervezetek) segítése volt céljaik elérésében. Pénzügyi forrását a beszolgáltatási és az állami felvásárlási árak különbözete alkotta. Az alap finanszírozta a mezőgazdasági körök gépparkjának növelését és a mezőgazdaság villamosítását.¹²

Sikertelen „modernizációs” kísérlet

A kollektivizálás Lengyelországban kudarcot vallott. A sztálinizmus (1948–1956) idején a fő okok a történelmi örökségben (háború utáni határok megváltozása, milliós nagyságrendű áttelepítések, földosztások) gyökereztek, illetve a hatalmas méretű társadalmi ellenállásban és a hatalom stabilitásra irányuló politikájában. 1956 után a korábbi okok mellé újabbak is társultak. Egyrészt hatalomra jutásakor Gomulka maga engedélyezte a tézeszek felosztását, és határozottan elítélte a korábbi tézesítési gyakorlatot, másrészt új társadalmi-gazdasági problémák is jelentkeztek. Ilyen volt a Lengyelországban kialakult rekordméretű népességnövekedés. A hatvanas évek végére már évi 200–300 ezer új munkaerő piacra lépésével kellett számolni. A rengeteg fiatalnak nem csupán munkát, hanem lakást is biztosítani kellett, vagyis a gazdasági erőforrások zömét iparfejlesztésre és lakásépítésre fordították. A mezőgazdaság nem vonzotta a fiatalokat, óriási méreteket öltött az elvándorlás a falvakból a városokba. Mivel a termelészövetkezeteknek szinte semmilyen jelentőségük nem volt, nem jelenthettek vonzó perspektívát, és arra sem nyílt esély, hogy a kormányzat újabb beruházásokkal fejlessze, mert előbb létre kellett volna hozni őket.

1960. szeptember 13–14-én a LEMP VI. plénuma újra a mezőgazdaság kérdésével foglalkozott.¹³ A napirend előadója maga Gomulka volt, aki hangsúlyozta, hogy a termelési tartalékok feltárásában, az agrokultúra és -technika alkalmazásában, népszerűsítésében a nagyüzemi gazdaságoknak – állami gazdaságoknak és termelészövetkezeteknek – vannak még tág lehetőségeik, illetve a közös gazdálkodás továbbfejlesztésében nagy feladat hárul a már szocialista gazdaságokra és dolgozóikra. Gomulka azonban arra is kitért, hogy az 1956–1960. évi ötéves mezőgazdasági tervet nem tudták teljes mértékben teljesíteni, illetve a növénytermelés fejlődésének üteme jelentősen elmaradt az állattenyésztés fejlődésének ütemétől.

Ráadásul a takarmánytermesztés és az állattenyésztés között nagy aránytalanság alakult ki, így az ötvenes évek második felében 5,6 millió tonna helyett 8 millió tonna gabonát kellett importálniuk. Gomulka azt is megemlíttette, hogy ezt a problémát biztosan a következő ötéves tervben sem tudják meg-

12 A lengyel mezőgazdaság fejlesztésének programja. A béke és a szocializmus kérdései, 2. (1959) 8. sz. 64–67.; *Eugeniusz Szyr*: A népgazdaság szervezésének néhány problémája Lengyelországban. Béke és Szocializmus 3. (1960) 2. sz. 31–41.

13 AAN, KC PZPR 1354, Sygn.: 237/II/28.

oldani, így továbbra is 8 millió tonna gabonabehozattal számolnak. A gabonaimport kb. 72%-át a Szovjetunióból (37%) és az USA-ból (35%) behozott szemes termény alkotta. A Szovjetunióból importált gabonát a szokásos kereskedelmi forgalom keretében, az USA-ból behozott gabonát pedig hosszú lejáratú, kamat nélküli hitelre kapták.

Ez a tragikus kép szinte állandósult Lengyelországban: a húshiány hamarosan a társadalmi elégedetlenség állandó forrása lett.

A kormányzat megpróbálta a még létező szövetkezetek helyzetét stabilizálni és erősíteni. 1962. június 28-án a sejm törvényt fogadott el a télesztágok nyugdíjbiztosításáról, akik addig nem kaptak nyugdíjat.¹⁴ A törvény célja az volt, hogy elfogadását követően sok idősebb, a nyugdíjkorhatárhoz közel álló kis- és középparaszt lépjen be a szövetkezetekbe.

Szintén a meglévő téesztek stabilizációját célozta az 1963. június 29-én elfogadott minisztertanácsi rendelet (168. sz.) is, amely kimondta, hogy gazdaságot csak akkor lehet felosztani, ha a felosztás következtében létrejött földterület önmagában vagy a vevő birtokában lévő földdel együtt eléri a nyolc hektárt. A végrehajtási utasítás (július 19.) pedig megszabta azt a földterület-minimumot is, amelyen alul nem lehetséges a birtokmegosztás: a Krakkói, Katowicei, Rzeszówi vajdaságban két hektár, a Lublini, Łódzi, Kielcei és Varsói vajdaságban három hektár, a többiben pedig négy hektár. A rendeletre azért volt szükség, mert 1950-től 1960-ig a parasztgazdaságok száma 3 168 500-ról 3 584 100-ra emelkedett, azaz 415 600 új gazdaságot hoztak létre. Ezzel együtt csökkent a középparasztság létszáma, a 0,10 hektár és a két hektár közötti törpebirtokok az összes gazdaság 40%-át tették ki. Az ötvenes években az átlaggazdaság nagysága 5,2 hektárról 4,6 hektárra csökkent.¹⁵

A hetvenes–nyolcvanas évek válságai és változásai

A növekvő húshiány miatt 1970 decemberében a kormányzat drasztikus áremelésre kényszerült, amelyre a munkásság tiltakozással reagált. A sztrájkok és utcai tüntetések komoly összecsapásokat eredményeztek a rendfenntartó erőkkel (rendőrség, hadsereg), majd a LEMP Politikai Bizottságában és a Belügyminisztériumban zajló kamarillaharcok következtében kialakult káosz oda vezetett, hogy több városban is tűzparancsot adtak ki. A katonaság véres akciója hivatalosan 43 halálos áldozatot követelt, és közel 1000 ember sebesült meg. Az új első titkár, Edward Gierek engedelményekre kényszerült, amelyek érintették az agrárpolitikát is. 1971 folyamán számos változtatás lépett életbe,

14 Ustawa z dnia 28 czerwca 1962 r. o zaopatrzeniu emerytalnym członków rolniczych spółdzielni produkcyjnych oraz ich rodzin i domowników. [Törvény a termelőszövetkezetek tagjai, illetve családjai és a háztartásbeliek nyugdíjellátásáról, 1962. június 28.] Dz. U. 1962 nr 37 poz. 165. A törvényt lásd <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19620370165> (2014. október 23.)

15 Lásd Az európai KGST-országok gazdasága. Bp., 1984. 115–126.

amelyek egyrészt az élelmiszerhiány leküzdését, másrészt a társadalombiztosítás kiterjesztését célozták a falusi társadalomra:

1. márciusban megemelték a tej és a vágóállat felvásárlási árát;
2. augusztusban határozatot hoztak a gabona-, a burgonya- és a vágóállat-beszolgáltatás teljes megszüntetéséről;
3. törvényt hoztak a föld forgalmáról, ezentúl az állam felvásárolhatta a meg nem művelt termőföldeket;
4. 1972-től bevezették a paraszti társadalombiztosítást;
5. döntöttek arról, hogy a parasztok megvásárolhatják a traktorokat és a mezőgazdasági gépeket;
6. a LEMP PB arról is határozott, hogy a termelészövetkezeteknek és az állami gazdaságoknak fokozottabb állami támogatást nyújtanak;
7. a hetvenes évek első felében bevezették az ingyenes orvosi ellátást az egész falusi lakosság számára.¹⁶

A falu és a mezőgazdaság komolyabb modernizációjára azonban a hetvenes években sem jutott elég forrás, mivel a Gierек-vezetés gazdaságpolitikai prioritása elsősorban a nagyipar fejlesztése volt. A húsellátás javítását ugyancsak célul tűzték ki, és a takarmány biztosítására Lengyelország egyre több gabonát importált. A valóban növekedésnek induló állattenyésztés azonban még így sem tudta kielégíteni a belföldi igényeket. A kormányzat újabb és újabb áremeléseket léptetett életbe, ami komoly társadalmi feszültséget keltett. A rendőrség segítségével 1976 nyarán még sikerült pacifikálni a sztrájkoló munkásokat, de 1980 nyarán már nem: létrejött a Szolidaritás szakszervezet, amelyet a pártvezetés is kénytelen volt elismerni. A munkások példáját követve az egyéni parasztság szintén szerveződni kezdett, és 1981 elején sikerült elismertetniük az Egyéni Gazdák Független Önkormányzó Szakszervezetét (Falusi Szolidaritás). A gazdák mozgalmát a katolikus egyház vezetése és II. János Pál pápa is erőteljesen támogatta.¹⁷

1980–1981-ben az összes termőterület 31,8%-án gazdálkodó „társadalmiasított szektor” – az állami gazdaságok, a termelészövetkezetek és a mezőgazdasági körök – a bruttó termelés 23,1%-át, míg a termőterület 68,2%-át birtokló magánszektor 76,9%-át állította elő. Mivel a mezőgazdasági beruházásoknak továbbra is csupán a 16%-át juttatták az egyéni gazdáknak, a kulcsfontosságú termékek éves hozama nem nőhetett. A búza éves termésátlaga 1980-ban nem érte el az 1966–1970 közötti átlagot, jelentős növekedést csupán a takarmányként használt árpa tudott produkálni, ám az állattenyésztés e téren így is bőven importra szorult. A KGST-országok közül a hetvenes években a búza lengyelországi hektáronkénti termésátlaga csak Romániát és a Szovjetuniót, az árpáé csak a Szovjetuniót előzte meg! Így 1980-ban a lengyel gazdaság búzából 3,372 millió tonna importra szorult. Ezzel együtt a helyte-

¹⁶ Uo. 128–129.

¹⁷ Lásd bővebben *Mitrovičs Miklós*: A remény hónapjai... A lengyel Szolidaritás és a szovjet politika, 1980–1981. Bp., 2010. 183–189.

len árpolitika visszatartotta a magánszektor attól, hogy az állattenyésztésről áttérjen a növénytermesztésre, a „társadalmisított szektort” pedig kifejezetten kényszerítette az állattenyésztésre. Mindez az állati takarmány importjától tette függővé a termelés mennyiségét. Nem járt pozitív eredménnyel az sem, hogy az évtized során 28%-kal csökkent a magángazdaságban dolgozók aránya (4,4 millióról 3,2 millióra), valamint hogy 800 ezerről 1,1 millióra nőtt a szocialista szektorban alkalmazottak száma. A rendkívül szétaprózódott lengyel mezőgazdaságban ez azt jelentette, hogy a közel hárommillió magángazdaságban gazdaságonként átlagban kb. egy főt alkalmaztak, ráadásul e gazdaságok 85,6%-a 10 hektárnál is kisebb területű volt.¹⁸

Az 1981. december 13-án életbe lépett hadiállapot a Falusi Szolidaritást is felszámolta, de a Wojciech Jaruzelski-féle új vezetésnek is számolnia kellett a mezőgazdaság és az egyéni gazdák problémáival. 1982 folyamán változtattak a polgári törvénykönyv rendelkezésein, és minden szektor számára egyenlő földszerzési feltételeket biztosítottak, sőt lehetővé tették a föld szabad áramlását a különböző szektorok között. 1982 végére így az egyéni gazdák megművelte terület 200 ezer hektárral nőtt, míg a szocialista szektoré 250 ezer hektárral csökkent. Ezenfelül egységes felvásárlási árakat és hitelezési feltételeket vezettek be. A folyamat végén, 1982. március 25–26-án a szejm ülésén módosították az alkotmányt is: ennek értelmében az állam garantálta az egyéni gazdák védelmét, és az egyéni szektort a Lengyel Népköztársaság életében tartós elemként ismerte el. Mindezek ellenére a várt növekedés elmaradt: hamarosan újra csökkent mind az állattenyésztés, mind a növénytermesztés volumene.¹⁹

A lengyel kollektivizációs kísérletek tehát elbuktak. Még a sztálinizmus időszakában sem sikerült a termőföldek egyötödénél több területet kollektív gazdálkodás alá vonni. Az okok sokrétűek, a következmények pedig súlyosak voltak. A kollektivizálás sikertelenségében közrejátszottak a háború utáni új viszonyok, a társadalmi ellenállás, a katolikus egyház ereje, majd az 1956-os politikai változások, a népességrobbanás, de a gazdaságpolitikai prioritások is. A kollektivizálás és a mezőgazdaság modernizálásának elmaradása, illetve a párt hibás parasztpolitikája, valamint a hagyományos és sok tekintetben korszerűtlen kisparaszti dominanciájú struktúra pedig súlyos élelmiszerhiányhoz és társadalmi robbanásokhoz vezetett.

18 Lásd Lengyelország gazdasági fejlődése 1970–1980. Bp., 1981. 25–26.; illetve *Crisis in the East European Economy*. Ed. by Jan Drewnowski. New York, 1982. 28.

19 *Kovács István: Az európai népi demokráciák alkotmányai*. Bp., 1985.

Ajánlott irodalom

- Franciszek Gryciuk*: Opór chłopów przeciw kolektywizacji wsi polskiej 1948–1956. [A parasztok ellenállása a lengyel falu kollektivizálásával szemben, 1948–1956.] Siedlce, 1997.
- Dariusz Jarosz*: The Collectivization of Agriculture in Poland: Causes and Defeat. In: The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe. Comparison and Entanglements. Ed. by Constantin Iordachi–Arnd Bauerkämper. Bp.–New York, 2014.
- Dariusz Jarosz*: Polityka władz komunistycznych w latach 1948–1956 a chłopci. [A kommunista hatalom politikája 1948–1956 között és a parasztok.] Warsaw, 1998.
- Dariusz Jarosz–Grzegorz Miernik*: A lengyel mezőgazdaság dekollektivizálása. *Múltunk* 58. (2013) 3. sz. 60–76.
- August Marczakiewicz–Zygmunt Markowicz–Jan Stępiński*: 130-lecie Kólek Rolniczych. Krótka zarys historii Kólek Rolniczych (1862–1992). [A mezőgazdasági körök 130 éve. A mezőgazdasági körök történetének rövid vázlata, 1862–1992.] Warsaw, 1992.

